

ROTBART LÁSZLÓ

A CSILLAGBAN

Részletek a „Ne felejtse el régi barátod” című könyvéből, amelyben a jugoszláv népfőlszabadtató mozgalom résztvevőinek a Csillagbörtönben viselt szenvedéseit, harcait örökítette meg.

(II. rész)

Másnap, gyékényfonás közben Stupavskit egy csoport szlovák paraszt fogta közre, s a tanító anyanyelvükön mesélt nekik a Pannon-tengerről, Vajdaság természeti kincseiről, népeinek történelméről. Az emberek figyelmesen hallgatták, s észre sem vették, hogy milyen gyorsan múlik az idő, amely egyébként örökké rájuk nehezedett, Stupavski pedig belefeledkezett a mesélésbe. Mint egy látnok, aki gyülekezetének a szent jövőről szónokol, olyan lelkesen beszélt ő is honfitársainak.

Saša nem lepődött meg, amikor néhány nap múlva Stupavski javasolta, nézzenek utána, hogy van-e a rab hazafiak között írástudatlan, vagy olyan, aki nem fejezte be az általános iskolát, mert jó volna, ha megtanulnának írni, olvasni, meg kellene nekik adni az alapoktatást.

A foglyok alapvető képzéséről a pártvezetőség gondoskodott, de volt másféle spontán kezdeményezés is. A matematika, eszperantó, rádiótechnikai és idegen nyelv tanítási tanfolyamok az ifjúság körében, s egy írástudatlan írni, olvasni tanítása — mindez a spontán jövő kezdeményezések közé sorolható. Különbőféle írott szövegek készültek, utasításra vagy önkezdeményezéssel. Mi több, egy anyag fogadás eredményeként született.

Egyszer, 1942 tavaszán, Ljubiša Popara csomagot kapott otthonról, s a különféle köztisztasági cikk közül egy közönséges iskolai füzet is előkerült. Nézegette Ljubiša az irkát, majd félig magának beszélve, megjegyezte:

- Kár, hogy feleségem nem küldött vastagabb füzetet.
- Ugyan mit csinálnál vastagabb füzettel? — kérdezte tőle cellatársa, Katanić.
- Hiszen ezt se írod tele legalább három hónapig!
- Három hónapig? — fortyant fel Ljubiša. — Fogadjunk, hogy 24 órán belül teleírom!
- Itt a kezem — ment bele a játékba Katanić.
- Fogadjunk egy kenyérben?
- Állom a fogadást!

Senki sem hitte, hogy Ljubiša állni tudja a szavát. Ő maga is megvolt szep-penve. Mert hogyan találhat olyan témát, amellyel tele lehet írni a füzetet. A mentő ötlet mégis megszületett. Miért ne költené át Iljin és Szegal műveit, a „Fekete fehérén” és a „Hogyan lett az ember óriás” címűket.

Katanić elvesztette a fogadást. S noha mindannyian éheztek, kijelentette, hogy másnap reggel átadja Ljubišának a kenyeret. Ljubiša azonban mást javasolt:

- Osszuk el inkább közösen. Én egyedül úgysem eszem meg!

A javaslatot elfogadták, de csak szóban. Katanićot később rábeszítették, hogy tartsa meg a kenyeret, mert a börtönbeliek egy írásbeli anyagot kaptak érte cserébe, amely azután sorra járta a cellákat, hogy példaképpül szolgáljon a fogház eszmei munkájának fejlesztésében. Katanić végül még büszke is volt, úgy vélte, hogy

némileg az ő érdeme, hogy a füzet megtelt, s nem is kérdezve senkit, eljuttatta a szomszédos zárkába. Előzőleg persze elolvasta tartalmát, és meg volt vele elégedve. Az írka soha többé nem került vissza abba a cellába, ahonnan útra kelt. Bejárta az egész börtönt, és segítségükre volt a bácskai hazafiaknak abban, hogy letegyenek egy különleges érettségi vizsgát, a börtön politikai érettségi vizsgáját...

AZ EGYSÉG — ERŐ

1942 egyik késő nyári napján a bácskai politikai elítéltek öt-hat emberből álló csoportja megérkezett a nemrég még néptelen műhelybe. A bevakolatlan falak, a deszkákkal és hasábfákkal elrekesztelt ablakok visszataszító ridegségükkel ellenségesen meredtek az újonnan érkezőkre, akiknek a következő napokban azzal kellett foglalkozniuk, hogy a kenderkőfűrtöket végighúzzák a kártolófésűkön, s ezzel a kenderzalakat megszabadítsák a gyökérmaradványoktól és egyéb tisztátalanságtól. A gospodjincai Milovan Polovina, a kovilji Miša Bozejac, továbbá Sava Tucić-Spartalo és Živko Ranisaljević verődött össze ebben a helyiségben, hallgatva a fegyőr, egy alacsony termetű, békés kinézésű emberke előadását arról, hogyan kell a kendert gerebenezni.

A fegyőr megállt a kártolófésűk előtt, bal lábát előre rakta, jobb lábával, melyet kissé hátra vetett, megtámaszkodott, mint a dobásra készülő súlylökő atléta, majd bal kezével lazán megfogta a kártológép állványát, jobbójával pedig, amelyben a fésületlen kendercsomót tartotta, erőteljesen végighúzogatta a kócot a fésű éles fogai között.

Alighogy az őr hozzálátott a gerebenezéshez, a teremben óriási porfelhő keletkezett. Az itt tartózkodó rabok egy pillanat alatt szétrebbentek. Egyikük az ajtóhoz, másikuk az ablakhoz rohant, hogy kinyissa. Az őr abbahagyta a munkát, és szemügyre vette újdonsült beosztottjait.

— Emberek — mondta nyugodt, kimért hangon, egy csöppnyi harag és gúny nélkül, amit egyébként minden fegyőr hangjában érezni lehetett —, ez lesz a dolgok. Naponta fejenként két kiló kenderkócot kell kigerebeneznetek. És most fel a munkára!

E rövid utasítás után kilépett a műhely ajtaján, és átment abba a helyiségbe, ahol a bűnözők dolgoztak, mert azoknak is ő volt a felügyelőjük. Ott a napi normát többszörösen túlteljesítették a rabok. A börtön igazgatósága ugyanis a munkáért bizonyos összeget fizetett, amit a rabok élelmiszervásárlásra költhettek, s ez bizony jól jött a fegyenceknek.

Amikor egyedül maradtak, a politikai elítéltek rövid tanácskozást tartottak. Nem kellett sokat beszélniük. Mindannyian egyetértettek abban, hogy minél kevesebbet kell dolgozniuk és a lehető legrosszabbul.

A kender belefűródött az acélfogak közé. A por ismét kezdett fölszállni, s noha az ajtó és az ablakok tárva-nyitva voltak, alig lehetett két-három méternyire ellátni.

Minden karlendítésnél újabb porfelhő emelkedett a magasba, mint a kéményből kituduló füst vagy a tűzhányó kráteréből feltörő láva.

— Itt fogunk pusztulni — cikázott át a gondolat a kártolóban tartózkodó elvtársak agyán —, azért is hoztak bennünket ide. De nem hagyjuk magunkat! Harcolni kell! Győzni fogunk! Erősek leszünk, harcolni fogunk, és győzünk!

Az egyenként ki nem mondott, de egységes gondolatokból megszületett a határozat:

— Ha az őr nincs a műhelyben, nem dolgozunk. Amint észrevesszük, hogy közeledik, valaki közülünk seprűvel port ver fel, hogy ne maradjon sokáig a teremben. Így tudjuk legkönnyebben szabotálni a munkát.

Amit megbeszéltek, végre is hajtották. A régi seprűvel fölkavart porfelhő azonban nem tudta örökké távol tartani a fegyőrt. Emiatt a politikai elítéltek mégis kénytelenek voltak kártolni a kendert. Naponta két kilót? Nem, ez mégis sok lett volna. Az első napon körülbelül fél kilót gerebeneztek fejenként.

— Kevés — szögezte le kurtán a rabokat kioktató fegyőr, de nem fűzött semmiféle megjegyzést a munka sikertelenségéhez.

Másnap a műhelyben két munkással kevesebben dolgoztak. Két fegyenc megbetegedett. Már előző nap este, amikor visszatértek celláikba, bajtársaik észrevették, hogy rendkívül sápadtak, szemük beesett, karikás. Nem is vacsoráztak, ami a börtönben nagy ritkán fordul csak elő. Az őr már régen eloltotta a cellákban a villany-

lámpákat, amikor az egyik zárkában valaki ököllel elkezdte verni az ajtót. A beteget bevitték a börtönkórházba, valamilyen orvosságot kapott, majd ismét visszavezették a cellába. Azon az éjszakán kettő, a következő éjjelen pedig a többi kártoló is megkapta a kenderlázat. A betegség egy-két napig tartott, s azután elmúlt. Az emberi szervezet, úgy látszik, elég gyorsan megszokja a kenderport.

Így telt el néhány nap. A börtönigazgatóság ezt az időt valószínűleg a hozzászokás, a betanulás idejének tekintette. Senki nem zaklatta őket, az ór csak naponta párszor lépett a műhelybe, és unott hangon megjegyezte:

— Többet kell dolgoznotok. Hogyhogy azok ott a másik teremben naponta öt kiló kendert kifésülnek?

A felelet legtöbbször elmaradt. Talán nem is várt választ a kérdésre. Mégis egy reggelen, amikor a csoport az alagút bejáratánál és kijáratánál átesett a számláláson, a műhely felügyelője szokatlanul idegesen fogadta őket.

— Figyeljetek ide, emberek! — kezdte emelt hangon. — Annak, amit csináltok, nincs semmi értelme. Mi mindannyian tudjuk, hogy ti napi fél kilónál többet megcsinálhattok!

„Mit akar ezzel mondani!?” — tűnődtek el az elvtársak. — „Vajon ez a fejosas önkezdemenyezésre történik vagy pedig az igazgatóság vette kezébe a dolgot?”

Mintha csak kitalálta volna gondolatukat, a fegyőr így folytatta:

— Ha nem növelitek a termelést, eljön az őrparancsnok úr, és akkor jaj lesz nektek!

Újból megkezdődött a kártolás. Lassan, mintha néhányszor tíz kilós súlyt kellene fölemelni, olyan lomhán lendülnek a karok a kenderfürtökkel a levegőbe, s ugyanolyan lassúsággal ereszkednek a kártológépre, a kendertől kifényesedett, hegyes acélfogak közé.

Este van. Hamarosan mérlegre kerül a gerebenezett napi kendermennyiség. Lám, az egyik elvtárs valamivel többet dolgozott. Nem, ezt nem szabad megengedni. Egyégesnek kell lenni. Hiszen ő sem azért kártolt ki többet, mert végre akarta hajtani a parancsot. Nem, ez véletlenül történt. Milyen nehéz is lassan dolgozni, úgy hogy a munka ne fogjjon ki a kezed alatt! És most az ő többletét egyforma részekre kell osztani.

Következik a mérés. Fél kiló fejenként. Valaki két-három dekával többet vagy kevesebbet gerebenezett. De látszik, hogy a termelést a szabotálásról hozott közös határozat diktálja.

A fegyőr rámered az átadott kenderkötegekre, és kérlelő hangon fordul munkásaihoz:

— Miért nem dolgoztok többet? Hát nem értitek, hogy ebből nagy baj lesz? Ígérjétek meg, hogy jobban fogtok dolgozni. Ha nem tudjátok hogyan kell kártolni, én ismét megmutatom nektek.

— Mi nem tudunk többet csinálni — szólalt meg a kártoló egyik munkása —, éhesek vagyunk.

Az ór végigmérte őket, és félhangon, mintha nem is hozzájuk szólt volna, megjegyezte:

— Azok ott a másik műhelyben ugyanolyan kosztot kapnak, mint ti, és mégis...

— Mi éhesek vagyunk — hangozott újból az előbbi kijelentés.

— Álljatok sorba — mondta a fegyőr kedvetlen hangon, és a gerebenezők csoportja az alagúton keresztül megindult a zárkák felé.

Másnap délelőtt eljött a műhelybe a kendergyár főfelügyelője. Először némán figyelte a munkát, majd megszólította a hozzá legközelebb álló kártoló munkást:

— Te miért nem csinálsz fél kilónál többet?

— Éhes vagyok és gyenge — hangozott a válasz.

Ezután mindegyiküknek föltette ugyanezt a kérdést, s a munkások egytől egytől egyformán válaszoltak.

— Holnaptól kezdve reggelire dupla levesadagot kaptok — mondta ellenőrző körútja végén a kendergyár vezetője —, de naponta másfél kiló kendert kell kifésülnötök. Megértettétek? De jegyezzétek meg, ezután nincs tréfa!

Múltak a napok, de a mérleg minden este átlag fél kilót mutatott. A műhellyel megbízott ór szinte esdekelve szólt hozzájuk:

— Tudom, hogy ez nehéz munka. Gyilkos munka! Egészségtelen itt dolgozni. Tudom én ezt. Látjátok, a háború előtt az itt dolgozók a rendes kosztot kívül külön szalonna adagot kaptak.

— Nekünk pedig rántott levest adnak!
— Mit csináljunk? Háború van. Más nincs. Mindenben szűkölködünk.
— De mi közünk nekünk ehhez?
— Tudom, tudom én mindezt. Megértelek én benneteket. De nem félték, hogy megbüntettek? Fölakasztanak benneteket...

Ilyen beszélgetések folytak nap nap után, míg egy napon megjelent a műhelyben Simándy őrcarancsnok néhány kék egyenruhás alantasának kíséretében.

Zajtalanul lépett a műhelybe, mint ahogyan általában járni szokott. Arca, mint mindig, kifejezéstelen volt. Arcvonásaiból sohasem lehetett megállapítani, hogy vajon azért jött, hogy valakivel közölje, hogy kiengedik, vagy azért, hogy elvezessen valakit az egyes zárkába vagy hogy kiköttesse...

Hangtalanul odalépett egy kikártolt kenderkóc halomhoz, és hüvelykujja és mutatóujja között morzsolgatni kezdte a szálakat. Ezt a műveletet néhányszor megismételte, majd megszólított egy munkást:

— Téged hogy hívnak?
— Dimitrije Bozejac.
— Tudsz-e te szebben kártolni?
— Nem tudok.
— Miért nem dolgozol többet?
— Nem bírok. Gyenge vagyok, éhes vagyok.
— És te? — fordult Simándy egy másik munkáshoz —, te miért nem dolgozol

többet?

A műhely őre fehéren, mint a fal, vigyázállásban feszített a parancsnok háta mögött, s rettegve hallgatta ezeknek a bácskai fegyenceknek a fölfoghatatlan kijelentését. Szemrebbenés nélkül nézte, hogy mintegy vezényszóra, egymás után ismétlik el Simándy parancsnoknak:

— Nem bírok, gyenge vagyok, éhes vagyok!
— Nem bírok, gyenge vagyok, éhes vagyok!
— Nem bírok, nem bírok, nem bírok...

Nyugodtan és fegyelmezetten, szenvtelenül ugyanúgy, mintha alantasaival beszélgetett volna, Simándy lassan hátat fordított a lázadó rabok csoportjának, és kíséretével megindult a műhely kijárata felé. Amikor elérte az ajtót, hanyag kézmozdulattal, mintha a kenderportól meg akarná tisztítani szürke egyenruhájának az ujját, ismét megszólalt:

— Ti csak dolgozzatok. Majd meglátjuk, mit fogunk veletek és önfejtésetekkel csinálni.

Néhány percig egyedül maradtak.

— Most mi lesz?

— Biztos nem kapunk szalonnát, hogy megerősödjünk.

— Az egyestől nem menekülünk!

— Csak kurtára ne kössenek bennünket.

— Az a fontos, hogy egységesek maradtunk. Most csináljanak velünk, amit akarnak...

Az utolsó szavakat, ha magyarul ejtették volna ki, már a fegyőr is meghallja, mert éppen akkor lépett a műhelybe. Csend lett. Az őrc tekintetével végigmérte a bácskai rabokat, és megszólalt:

— Emberek, gratulálok! Le a kalappal előttetek. Hihetetlenül egységesek voltatok. Én már régóta itt vagyok ebben a börtönben, rengeteg emberrel akadt dolgom, de ilyet még nem láttam. Azokkal odaát a másik műhelyben mindig valami baj van. Meglopják egymást, különféle gázságokat csinálnak. De ti? Milyen egységesek voltatok! Hát egyáltalán nem féltetek? Nem félték, hogy fölakasztanak benneteket?

A kártolócsoport, akiket a börtönigazgatóság lázadóknak tekintett, némán hallgatta a fegyőr őszinte elismerő szavait. Az őrc hirtelen észbe kapott, hogy talán túlbuzgó volt kijelentéseivel, és sietve elhagyta a műhelyt...

Teltek, múltak a napok. Többé senki nem kereste fel a bácskai gerebenezőket, senki sem kérdezte meg tőlük, hogy miért nem dolgoznak szorgalmasabban, semmilyen büntetést nem kaptak. Simándy látogatása után azonban nem kaptak dupla rántottleves-adagot sem, de ezt nem is bánták.

A napok fogházi lassúsággal múltak. Bezejac, Polovina, Tucić, Ranisavljević és a többiek nap nap után elvonultak az örök sorfala előtt, akik az alagútba való be- és kilépéskor megszármolták őket. Bizonyos megbecsüléssel tekintettek rájuk, megbecsülték bennük a számukra ismeretlen erőt és magabiztosságot...

S így tartott ez egészen 1942 novemberéig, amikor a csoport, a börtön többi foglyával együtt elindult a munkásszászlóaljjal az új küzdelmek, megpróbáltatások, vereségek és győzelmek felé...

NÉPEK ÉS KÖLTŐK

1944 őszén azok az elvtársak, akiket nem soroztak be a munkásszászadba, továbbra is eljártak a műhelyekbe dolgozni. Éjszakánként az angol és az amerikai repülőgépek kisebb-nagyobb sikerrel bombázták Szegedet, a rabok munkásszászada pedig nappal a romok eltakarításán fáradozott. A romba dőlt házrészek eltakarításának fásasztó munkáját időről időre a vijjogó sziréna hangja szakította félbe, jelezvén, hogy jönnek az ellenséges bombázók. Ilyenkor a városban kitört a pánik. Noha a gépmadarak nappali repüléseik alkalmával még egyszer sem szórták el gyilkoló terhüket Szeged felett, a város lakói a légiriadó első hangjára eszeveszetten menekültek az utcákról. Az emberek csoportosan, gyalog, kerékpáron, gépkocsin és szekéren rohantak ki a városból. Különféle apróságot, rendszerint haszontalan dolgokat vittek magukkal, olyasmit, amit az ember akkor vesz magához, amikor pánik fogja el. A munkásszászadra felügyelő katonák is hajlamosak voltak a pánikkeltésre. Először is lövésre kész fegyverrel körülfojták a rabokat, de amikor már a lakosság kigyózó áradata kitódult a városból a Szeged környéki lakatlan vidékre, megparancsolták a büntetőszázad tagjainak, hogy ők is helyezték magukat biztonságba a városon kívül. Ezt persze önmaguk megóvására tették, a legkevésbé érdekelte őket a rabok élete.

Az angol és az amerikai bombázók berepüléseinek idején beállt kényszerpihenő mindig jól jött a bácskai hazafiaknak és a velük együtt dolgozó magyar elvtársaknak. Ilyenkor nem voltak zárkák, amelyek — noha a foglyok a börtönben is fenn tartották a kapcsolatot — bizonyos mértékben mégis elszigetelték őket egymástól. Itt azonban, egy dús lombú fa tövében, egy bombavájat csendjében mindig akadt elég idő a beszélgetésre, az alaposabb megismerkedésre.

Egy napon, a légiriadó okozta munkaszünetben, egy zöldellő bokor nyújtotta rejtekhelyen két grafikusmunkás, a szabadkai Gottesmann Tibor és a budapesti Erdős László került egymás mellé. Mindketten régi tagjai voltak a kommunista pártnak, s volt miről beszélgetniük, amíg fölöttük a repülőgépek ijesztő zúgással szelték a levegőt. Arról meséltek, hogy hogyan szervezték meg a sztrájkokat, hogyan verekedtek a sztrájtörőkkel, miként nyomtatták az illegális röpcédulákat, és néha, titokban, hogyan írták a verseket harcukról, a jövőről, szerelmükről és proletárjaik szerelméről. Mindketten. Két fiatal költő, két ismeretlen költő, aki soha sehol nem adta ki verseit.

— Ha valaha kiszabadulunk innen — mondta egyszer társának Erdős Laci —, meg kell ismernem a ti költészeteket. Tudod, Tibor, gyakran elgondolkodtam azon, hogy habár szomszédok vagyunk, mégis olyan keveset tudunk egymásról.

— Látod — válaszolta Tibor —, mi elég jól ismerjük a ti irodalmatokat. Hallottál-e költőnkről, Jovan Jovanović Zmajról?

— Igen, de műveit nem ismerem.

— Nagyon szép dolgokat írt, de nem emiatt említettem. Ő volt az, aki Petőfi verseit lefordította szerb-horvát nyelvre, még mielőtt a nagy magyar költő egyetlen verse is megjelent volna valamelyik más európai nyelven való fordításban.

— Ezt valóban nem tudtam.

— Nem ártana, ha valaki a szerb verseket is magyarra fordítaná.

— Ehhez tudni kell szerbül.

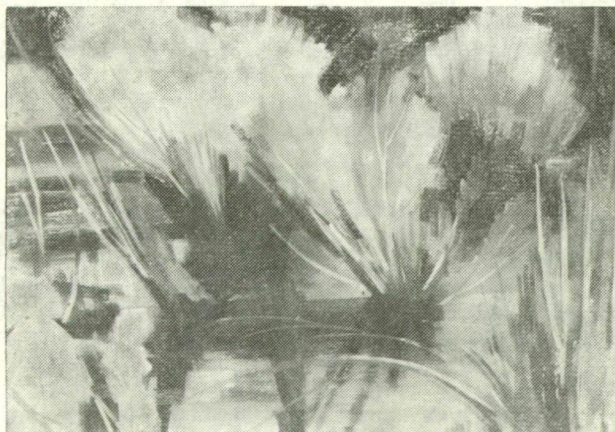
— Nem kell — mondta nevetve Tibor —, én elszavalok neked egy verset, és lefordítom magyarra, te pedig, poéta vagy, költsd át.

Erdősnek tetszett az ötlet, s Gottesmann, a sárguló lombok árnyékában elkezdett lelkesen szavalni:

*Lisje žuto veće po drveću,
Lisje žuto, dole veće pada,
Zelenoga više ja nikada
Videt neću...*

Erdőst meghatották a verssorok, tetszett a ritmusuk, kérte Tibort, hogy újra és újra szavalja el őket, Branko Radičević, a fiatalon elhunyt költő jól ismert verssorait. Egyszer csak megszólalt belőle a költő, s Petőfi és Ady nyelvén fölcsendült a dal:

*A zöld lombok már sárgulnak a fán,
és a sárga lombok már hullanak,
nem láthatok zöld lombokat soha,
soha már...*

IFJ. ÉBER SÁNDOR: FÜZES